

РЕЦЕНЗІЯ
на дисертацію Бабича Артура Олеговича
«Необережне співзаподіяння
при вчиненні кримінального правопорушення»
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 – право
галузь знань 08 – право

Актуальність теми дисертації визначається гостротою необхідності кримінально-правової боротьби з необережною злочинністю, яка завдає сучасному суспільству величезної шкоди. При цьому суспільно небезпечні наслідки заподіюються, здебільшого, поведінкою не однієї особи, а декількох. Прикладом цього є Чорнобильська катастрофа (1986 р.), перманентні аварії на вугільних шахтах та інших промислових підприємствах, транспорті, в інших сферах суспільного життя.

У теорії кримінального права питаннями відповідальності при необережному співзаподіянні протягом багатьох років займалася значна кількість учених. Проте дослідження наведених науковців характеризуються здебільшого фрагментарністю, не охоплюють проблему у цілому, та і не претендують на таке охоплення. Найчастіше вони лише відображають потребу у спеціальному вивченні та регламентації такого явища як необережне співзаподіяння, торкаються загальних питань, без розгляду інших важливих питань, зокрема, взаємозв'язку з іншими інститутами кримінального права, дослідження суб'єкта кримінального правопорушення та його правових, психофізіологічних особливостей і врахування таких особливостей у випадку притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання, ролі необережного співзаподіяння при реалізації цілей боротьби з необережними кримінальними правопорушеннями. Все це свідчить про наявність як давно існуючих, так і недавно окреслених проблем у теорії і практиці застосування положень про необережне співзаподіяння, що підтверджує необхідність ґрунтовного дослідження наведеного правового утворення на базі чинного законодавства, практики його застосування та з врахуванням підготовки проекту нового Кримінального кодексу України. При цьому в межах вітчизняної теорії кримінального права комплексного дослідження питання множинності суб'єктів необережного кримінального правопорушення й досі не було здійснення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Тема дисертаційного дослідження узгоджується з науково-дослідною роботою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика» (номер державної реєстрації: 0117U000283), а також із Стратегією розвитку наукової діяльності Національної академії правових наук України на 2016-2020 рр. (затвердженою загальними зборами НАПрН України 3 березня 2016 р.),

Стратегією розвитку Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України на 2016-2020 рр. (затвердженою постановою вченої ради від 25 травня 2016 р. № 5). Тему дисертації затверджено вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (постанова № 10/2 від 26 грудня 2018 р.).

Викладене дає підстави для висновку, що дисертаційне дослідження Бабича Артура Олеговича є актуальним і своєчасним, має істотне значення для вдосконалення кримінально-правової протидії випадкам необережного заподіяння шкоди декількома суб'єктами.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що робота є одним із перших розгорнутим теоретичним дослідженням необережного співзаподіяння шкоди суспільним відносинам, що охороняються законодавством про кримінальну відповідальність, як самостійного суспільно небезпечного явища. До найбільш важливих результатів, які відображають наукову новизну дисертації, слід віднести те, що автором було запропоновано нове бачення характеру зв'язків між співзаподіювачами суспільно небезпечного наслідку з необережності на основі розуміння сумісної діяльності соціальною психологією та з врахуванням механізму заподіяння шкоди при колективній необережності кількох суб'єктів кримінального правопорушення. Дисертантом запропоновано нову дефініцію необережного співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення на підставі чого запропоновано внести зміни до чинного КК України та надані рекомендації до проєкту нового КК України для їх нормативного закріплення.

На увагу заслуговують також положення, які раніше були відомі вітчизняній доктрині кримінального права, а в рецензованій науковій праці набули подальшого розвитку, зокрема положення про відсутність у чинному КК України спеціальних правил кваліфікації і призначення покарання, якщо наслідки в необережному кримінальному правопорушенні спричинені в результаті дій (бездіяльності) декількох суб'єктів. Це стосується також можливості поділу необережного співзаподіяння на дві типологічні групи – послідовне та паралельне та зробленого висновку щодо можливості ускладненого (комбінованого) типу прояву необережного співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення, коли має місце поєднання наведених типів необережного співзаподіяння.

В цілому презентовані дисертантом положення наукової новизни є науково обґрунтованими та достатніми для дисертаційного дослідження такого рівня.

Практичне значення отриманих результатів не викликає сумнівів. Висновки, пропозиції та рекомендації в подальшому можуть бути використані у науково-дослідній роботі, законотворчій та правозастосовній діяльності та навчальному процесі.

У науково-дослідній сфері – для подальшої розробки концепції необережного співзаподіяння шкоди; *у нормотворчій діяльності* – при внесенні змін і доповнень до чинного КК України та до проєкту нового КК України з

метою подальшого вдосконалення законодавства, що регламентує кримінальну відповідальність при необережному співзаподіянні шкоди; у *правозастосуванні* – як рекомендації судовій практиці щодо кваліфікації діяння співзаподіювачів шкоди з необережності; у *правоохоронній діяльності* – при проведенні роботи з підвищення рівня правової освіти, професійної правосвідомості та кваліфікації суддів і працівників правоохоронних органів; у *навчальному процесі* – при викладанні курсу (спецкурсів) з кримінального права, підготовці відповідних розділів підручників, навчально-методичних посібників, науково-практичних коментарів до КК України.

Вивчення методів проведеного дослідження дозволяє зробити висновок про те, що **дисертанту в повній мірі вдалося оволодіти методологією наукової діяльності**. Дослідження базується на *загальнонауковому діалектичному методі пізнання*, який пронизує структуру дисертації, що забезпечило ґрунтовне розкриття та вирішення поставлених здобувачем задач. Крім того, під час написання роботи використовувалися також такі спеціально-наукові методи: *історико-правовий* (для з'ясування та дослідження розвитку українського законодавства про відповідальність за необережне співзаподіяння шкоди – підрозділ 1.1), *порівняльно-правовий* (при вивченні зарубіжного досвіду вирішення проблеми необережного співзаподіяння – підрозділи 1.2, 1.3), *системний* (сприяв розгорнутому дослідженню ознак необережного співзаподіяння, його видів, суб'єктного складу – розділ 2, підрозділ 3.2), *логіко-семантичний* (дав змогу виконати ґрунтовне дослідження понятійного апарату (підрозділ 2.1), *статистичний* (для аналізу та узагальнення судової практики та даних статистики щодо кримінальних правопорушень, де виявилось необережне співзаподіяння (підрозділ 2.1, 3.3), *догматичний* (сприяв виявленню та дослідженню можливостей удосконалення та конструювання норм, які б регламентували відповідальність за необережне співзаподіяння (підрозділи 2.1, 3.3), *формально-юридичний* (дозволив охарактеризувати природу юридичної відповідальності за необережне співзаподіяння за допомогою юридичних конструкцій та термінології (розділ 3), *метод узагальнення* (для формування, на основі вже існуючих у спеціальній літературі позицій, поглядів і думок, нових пропозицій щодо вироблення критеріїв встановлення необережного співзаподіяння, меж індивідуалізації кримінальної відповідальності винних суб'єктів – співзаподіювачів шкоди з необережності (підрозділи 2.1, 3.1, 3.3).

Оцінка структури та змісту дисертації. Характеристика основних положень роботи. Структура дисертації є цілком логічною для наукового дослідження. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що разом містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 219 сторінок, з них: основний текст – 198 сторінок, список використаних джерел (222 найменування) – 21 сторінка.

Автор цілком обґрунтовано зазначає, що вивчення зарубіжного досвіду розв'язання національних кримінально-правових проблем має важливе значення не тільки для знання щодо їх вирішення, а й кращого розуміння шляхів розбудови власного кримінального права, оскільки інтеграційні процеси вітчизняного кримінального права та кримінального права зарубіжних держав

останнім часом характеризуються достатньо стрімким розвитком, що має своїм позитивним наслідком гармонізацію вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність із законодавством розвинених країн (с. 44). У зв'язку з наведеним для більш поглибленого аналізу феномену необережного співзаподіяння та формування відповідних аспектів його вирішення у межах національної кримінально-правової доктрини, необхідним є вивчення основного масиву іноземного законодавства, що регулює відповідні відносини, у першу чергу законодавства держав романо-германської правової сім'ї, до якої традиційно належить і Україна, та законодавства держав змішаної, релігійно-традиційної правових сімей, які представлені наявністю систематизованих і кодифікованих законів про кримінальну відповідальність (с. 45).

Проведене дослідження дозволило дисертанту заключити, що серед країн англо-американської правової сім'ї найбільшого поширення теорія необережного співзаподіяння здобула саме у Великій Британії та США як найбільш споріднених країнах. Саме науковці цих країн здобули однозначно суттєвий прогрес у оцінці необережної кримінально-протиправної діяльності кількох осіб та виробленні відповідних стандартів притягнення до кримінальної відповідальності винних як з точки зору нормативних положень, так і судової практики. Як і у всієї групи країн наведеної сім'ї, англійське та американське кримінальне право однорідно розглядають випадки необережного співзаподіяння шкоди у рамках співучасті. Концепція «подвійної природи суб'єктивного елементу злочину» для співучасників, яка вироблена англійськими юристами, була повністю прийнята кримінальним правом США. У Англії всі види співучасті відповідають виконавцям двох ступенів – першої і другої, а також пособнику до факту кримінального правопорушення по загальному праву. У США градація виглядає подібно, оскільки відповідно до федерального законодавства всі співучасники вчинення кримінального правопорушення (злочину) підлягають відповідальності як виконавці. Певні особливості врегулювання співучасті у кримінальному праві США можна спостерігати на рівні законодавства окремих штатів, оскільки часто передбачається відповідальність співучасника навіть за відсутності притягнення до відповідальності безпосереднього виконавця або звільнення його від неї по розумним причинам. Порівняно з англійським правом США у ще більш значній мірі допускає співучасть у необережних кримінальних правопорушеннях. Відповідно до кримінального законодавства США співучасник несе кримінальну відповідальність за всі наслідки дій виконавця, якщо вони були розумно передбачені. В Англії подібне правило закріплене лише в загальному праві (с. 58).

Слід підтримати дисертанта у тому, що поширення інституту співучасті не лише на умисні кримінальні правопорушення, а й необережні, у тому числі в окремих випадках і на випадкові діяння окремих учасників події взагалі (що має місце в кримінальному праві Англії та зустрічається в окремих іноземних наукових джерелах), дозволяє розширити межі інкримінування кримінально-караних наслідків достатньо широкому колу осіб. З одного боку це дозволяє повною мірою захистити охоронювані законом права, свободи та інтереси

людини, проте водночас це і розширює сферу кримінальної репресії, що може тягнути незадовільні наслідки призначення непропорційного покарання ступеню вини чи участі окремих співучасників того чи іншого кримінального правопорушення (с. 63).

Здійснений А. О. Бабичем огляд наукової кримінально-правової літератури засвідчив, дискусії щодо місця необережного співзаподіяння та розуміння його змісту ведуться у науці кримінального права ще з XIX століття. Вчинення необережного злочину кількома особами – це факт, заперечення якого не має ніякого сенсу. У судовій практиці приклади із необережним співзаподіянням є непоодинокими і часто зустрічаються, зокрема, при порушенні установлених вимог охорони праці, пожежної безпеки, правил безпеки на об'єктах атомної енергетики, при проведенні гірничих та будівельних робіт, у сфері транспортної безпеки, охорони навколишнього середовища тощо. Під час вивчення генезису наукового дослідження кримінальної відповідальності за необережне співзаподіяння, праці вчених в ході яких розглядалась зазначена проблема було систематизовано та здійснено їх розподіл на п'ять хронологічних періодів (с. 75).

Вивчення наявних у кримінально-правовій доктрині дефініцій необережного співзаподіяння дозволив автору умовно об'єднати їх у три групи. При цьому порівняльний аналіз досліджень правознавців дозволяє йому зробити висновок, що в принципі у сучасній науці сформувався одноманітний підхід до вирішення питання визначення ознак необережного співзаподіяння. Та чи інша неузгодженість, яка спостерігається у дефініціях учених лише яскраво підтверджує складність у розумінні певних істотних характеристик досліджуваного явища (с. 78, 79).

Погоджуюсь із тим, що закріплення положень про необережне співзаподіяння у КК України слід вважати необхідним і достатнім для вирішення проблеми диференціації та індивідуалізації відповідальності співзаподіювачів залежно від їхнього «внеску (вкладу)» у настання суспільно небезпечного наслідку. А враховуючи, що необережне співзаподіяння з практичної точки зору може бути майже у кожному необережному правопорушенні, то нормативне його закріплення слід передбачити саме у Загальній частині КК України (с. 180).

У роботі значну увагу приділяється характеристиці осудності, яку поділено на два види – «загальну» – здатність до адекватної поведінки у звичайних умовах, та «спеціальну» – здатність до адекватної поведінки в умовах нервово-психічних перевантажень. Під «спеціальною (професійною) осудністю» розуміється здатність особи до адекватної поведінки в умовах нервово-психічних перевантажень. Здатність особи усвідомлювати характер і значення своїх дій і керувати ними пов'язується не лише з медичними ознаками, а й з іншими соціальними обставинами з урахуванням додаткових професійних чи службових обов'язків. Проаналізувавши доводи різних науковців, дисертантом зроблено висновок про прийнятність тієї позиції, що неможливість особи тією чи іншою мірою усвідомлювати свою поведінку або

керувати нею в умовах нервово-психічних перевантажень слід розглядати з точки зору суб'єктивного критерію необережності.

Звернено увагу, що врахування теоретичних положень про «спеціальну (професійну) осудність» та її різновид злочинне невігластво у межах теорії необережного співзаподіяння дозволить вирішити проблему притягнення до кримінальної відповідальності не лише осіб, які безпосередньо спричинили шкоду, але й тих осіб, які допустили професійний відбір та допуск до виконання своїх обов'язків безпосередніх заподіювачів, які фактично не здатні їх були виконувати (с. 195).

Про повноту викладення матеріалів дисертації у роботах, що опубліковано автором свідчить те, що основні теоретичні положення й висновки дослідження відображено у 11 наукових працях, три з яких – наукові статті, опубліковані у фахових наукових виданнях України, одна – стаття у науковому періодичному виданні іншої держави, а сім – тези доповідей і повідомлень на наукових, науково-практичних конференціях та круглих столах.

Емпіричну базу дослідження становлять судові рішення вітчизняних судів різних інстанцій, постановлені у 2004 – 2022 роках, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень та збірниках судової практики (всього проаналізовано 229 судових рішень у справах про необережні кримінальні правопорушення вчинені кількома суб'єктами).

Нормативну основу дослідження склали: Конституція України, Кримінальний кодекс України, інші закони України, закони і кодекси зарубіжних країн.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінального права, а також філософії, соціальної психології, загальної теорії права, кримінології, історії держави та права, міжнародного права.

Оформлення дисертації. Дисертація А. О. Бабича оформлена у відповідності із вимогами та стандартами, встановленими для такого виду робіт. Дослідження виконано державною мовою, науковим стилем. Положення, висновки та пропозиції, що містяться в роботі, є послідовними, аргументованими, логічними.

В цілому рецензована робота заслуговує на позитивну оцінку. Водночас слід зазначити, що в дисертації містяться положення спірні, суперечливі або такі, що потребують додаткового пояснення чи аргументації здобувача під час прилюдного захисту:

1. Характеризуючи ознаки необережного співзаподіяння, другу ознаку автор визначає як “взаємодію дій (та/або бездіяльності) співзаподіювачів необережної шкоди” (с.с. 80, 140 та ін.), а у науковій новизні отриманих результатів йдеться про “взаємодію діянь” (абз. 7 с. 19). Вважаю такий підхід логічно необґрунтованим, оскільки перше слово (“взаємодія”) утворене від того самого кореня, що і друге (“діяння”, “дія”, “бездіяльність”). “Взаємодія” може стосуватися лише “дії” та “бездіяльності”, ніяких інших суспільних явищ вона стосуватися не може. За відсутності дії/бездіяльності не можна вести мову про ні про *спільні* (взаємопов'язані) дії, *ні про якісь інші*. Тут слід вести мову про

“взаємність” дій (бездіяльності) або про їх “взаємопов’язаність”. Тим паче, що сам автор, посилаючись на працю в галузі соціології, наводить таку модель спільної діяльності як “взаємопов’язана” (абз. 1 с. 83). Проте в наступному абзаці, без будь-якого пояснення, “взаємопов’язаність” ігнорується, а як істотна ознака спільної діяльності вказується “взаємодія”.

2. Не погоджуюсь із наведеним визначенням другої суб’єктивної ознаки необережного співзаподіяння: “необережне співзаподіяння можливе лише у результаті вчинення необережного кримінального правопорушення” (абз. 2 с. 118). На мій погляд, не необережне співзаподіяння є *результатом* вчинення необережного кримінального правопорушення, а навпаки: *спочатку* через необережність вчиняються певні діяння (дія та/або бездіяльність), а лише потім, після їх учинення, постає питання – чи передбачена відповідна поведінка у КК як необережне кримінальне правопорушення чи ні?

3. Характеризуючи необережне співвиконавство дисертант зауважує, що цей тип “має окремі два підвиди з умовними назвами “автономне необережне співзаподіяння” та “усвідомлене необережне співзаподіяння” (абз. 1 с. 20). З цього випливає, що ці парні категорії (“автономне” та “усвідомлене”) протиставляються одна одній. Виходить, що автономне необережне співзаподіяння не є усвідомленим, що вочевидь не так. В кримінально-правовій доктрині “усвідомленість” розглядається як одна із обов’язкових ознак діяння (дії/бездіяльності), що полягає у відбитті у свідомості людини об’єктивного світу і характеризується тим, що воно (діяння) є наслідком процесу пізнавальної діяльності людини. Тому усвідомленим має бути як автономне, так і “не автономне” необережне співзаподіяння. В зворотному випадку, в поведінці суб’єкта (суб’єктів) взагалі не буде діяння як ознаки об’єктивної сторони кримінального правопорушення.

4. Підтримуючи припущення автора, що “розуміння сумісного вчинення кримінального правопорушення слід розглядати не тільки як ознаку співучасті, а як поняття, по відношенню до якого співучасть виступає як видове” (абз. 3 с. 41), не погоджуюсь із його твердженням, що “відсутність нормативного регулювання вчинення необережного кримінального правопорушення кількома суб’єктами у чинному КК та різнорідність власне предметного змісту цього явища поки що може поставити під сумнів виділення його в окреме системне утворення у межах законодавства” (абз. 2 с. 42). Наведене застереження не може слугувати аргументом на користь того, що відповідне видове поняття виділяти не слід. Тим паче перший крок для вирішення цього питання автор уже зробив – надав пропозиції щодо “нормативного регулювання вчинення необережного кримінального правопорушення кількома суб’єктами”, у тому числі і щодо зміни чинної назви розділу VI Загальної частини КК “Співучасть у кримінальному правопорушенні” (абз. 5 с. 191).

5. Іноді автор оперує поняттями, як у доктрині кримінального права не є загальноновживаними, а тому потребують пояснення під час захисту:

- “предметний склад вини” (с. 4). Тут маються на увазі якісь із її елементів: зміст, ступінь, форми, соціальна сутність чи щось інше?

- необережне співзаподіяння як поняття кримінального права розглядається як “окрема самостійна частина кримінального права” (абз. 5 с. 19). Цікаво було би дізнатися, які інші “самостійні частини” кримінального права виділяє автор, оскільки традиційно йдеться лише про Загальну та Особливу частини?
6. Деякі положення роботи видаються внутрішньо суперечливими:
- як співучасник може мати “свідоме прагнення, що безпосередній виконавець виконає конкретні дії які є необережними” (абз. 1 с. 72)? Виходить, що співучасник бажає, щоб безпосередній виконавець виконав необережні дії. Як таке можливо? Уявляється, що такі дії з боку безпосереднього виконавця можуть бути лише неусвідомленими, а значить недбалими. У випадку ж наявності усвідомлення, воно обов’язково пов’язане із бажанням на їх вчинення (інакше свідчитиме про розрив між інтелектуальною та вольовою сферами, а отже і неосудність особи). Осудна ж особа, якщо усвідомлює, що вона робить, то обов’язково і бажає поводити себе відповідним чином. Тому, якщо безпосередній виконавець бажає вчинити конкретні дії, його поведінку неможна оцінювати як необережну. Чи це не так ?
 - на с. 20 текст побудовано у такий спосіб, що виходить: “*Набуло подальшого розвитку:*” (абз. 6) “- типові помилки встановлення меж караності за необережне співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення.” (абз. 10). Виходить, що “помилки набули подальшого розвитку”?
 - автор стверджує: “Проте і при сумісному вчиненні необережного кримінального правопорушення суспільно небезпечне діяння є єдиним, а тому воно має тягнути за собою індивідуальну оцінку по відношенню до осіб-співзаподіювачів, які його вчинили” (абз. 1 с. 199). Тут містяться дві самостійні думки: 1) суспільно небезпечне діяння є *єдиним*; 2) оцінка по відношенню до осіб-співзаподіювачів, які його вчинили, має бути *індивідуальною*. У відриві одна від іншої ці думки (а точніше висновки, бо саме у цій структурній частині дисертації вони розташовані) не викликають заперечень, проте другий аж ніяк не слідує із першого, як виходить із авторської редакції. Крім того, не зрозуміло, що саме автор прагнув підкреслити (наголосити) у цьому висновку: на тому, що діяння є єдиним? чи на тому, що оцінка має бути індивідуальною ?

Наведені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертації.

Дослідження виконане на актуальну тему, відрізняється науковою новизною, містить приріст наукового знання про необережне співзаподіяння, його результати є науково обґрунтованими.

Здобувачеві вдалося на достатньому та належному рівні виконати поставлене наукове завдання та оволодіти методологією наукової діяльності.

Дисертаційна робота виконана автором самостійно. Сформульовані в ній положення та висновки, що складають її наукову новизну, розроблені особисто та є результатом власних досліджень автора. Порушень академічної доброчесності в дисертації та наукових публікаціях здобувача не виявлено.

Дисертація відповідає спеціальності 081 – право.

ВИСНОВОК

Дисертація Бабича Артура Олеговича «Необережне співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення» є цілісним самостійним завершеним дослідженням, кваліфікаційною науковою працею на правах рукопису, що виконано на актуальну тему. Робота має істотне значення для вдосконалення кримінально-правової протидії випадкам необережного заподіяння шкоди декількома суб'єктами. Висновки, пропозиції та рекомендації, що містяться в дисертації, в подальшому можуть бути використані у науково-дослідній роботі, законотворчій та правозастосовній діяльності та навчальному процесі. Презентовані дисертантом положення наукової новизни є науково обґрунтованими та достатніми для дисертаційного дослідження такого рівня. Результати дослідження свідчать про особистий внесок здобувача та з достатньою повнотою втілено у його наукових публікаціях. Дисертація відповідає спеціальності 081 – право та Вимогам до оформлення дисертації, затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами, внесеними наказом Міністерства освіти і науки України від 31.05.2019 № 759) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціальної вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор Бабич Артур Олегович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право.

Рецензент,

головний науковий співробітник
відділу дослідження проблем
кримінально-виконавчого законодавства
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
доктор юридичних наук, доцент

О. О. Пащенко
О. О. Пащенко

